

ШЫН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 120 (17068)

2005 чылдың
октябрь 25,
вторник

Номерни парлагже
дужааганы:

график езугаар — 21.00,
херек кырында — 22.00.
Садар өртээ 3 рубль.

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

МУНИЦИПАЛДЫГ ТУРГУЗУГЛАРНЫҢ ЧӨВҮЛЕЛИ ТУРГУСТУНГАН

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулар төлээлекчилериниң организастыг Съездизи Кызыл хоорайга, Чазак Бажыңы-ның хуралдаар залында 2005 чылдың октябрь 22-де болуп эрткен.

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулар төлээлекчилериниң организастыг Съездизин белеткээр болгаш эрттирер организастыг комитеттин кежигүнү, Ак-Довурак хоорай чагырганының даргазы В.С. Монгуш эге сөс-биле Съездини ажиткан. "Россия Федерациязының тус чер бот-башкарылганын организастаарының ниити принциптериниң дугайында" №131 Федералдыг хоойлуну 2003 чылдың октябрь 6-да хүлээп алган, ооң-биле тус чер бот-башкарылганын ажил-чорудулганын чаа үе-чадазы эгелээн. 2006 чылдың январь 1-де амыдыралга боттанып кирер бо Хоойлу муниципалдыг деңгелде тус чер бот-башкарылганын ажил-чорудулганын чаа езу-биле организастаар кончуг чугула эрге-хоойлу документи бо. Бо Федералдыг хоойлуда айыткан чүүлдерге

дүүштүр Россия Федерациязының субъектилери муниципалдыг тургузулар төлээлекчилериниң организастыг Съездизин чыылдыргаш, аңаа тус черниң муниципалдыг тургузулар чөвүлелин тургузар ужурулуг. Ону күүседир-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларының төлээлекчилериниң организастыг Съездизин чыылдырган. Съездиге киржир бүрүн эргелиг 187 делегат сонгуткан, оларның 160-ны чыыштың ажилына киржири-биле чедип келген, ынчангаш Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларының төлээлекчилериниң организастыг Съездизин ажиттыганын Владимир Саганович чарлаан.

Съездиниң хүн чурумун бадылаан, аңаа он ийи айтырыг кирген. Ол ышкаш Съездиниң ажилчын органнарын сонгаан.

Съездиниң делегаттарына байыр чедирип чүве чугаалаары-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржакка сөстү берген. (Дарганың байыр чедирген чугаазының долу сөзү-лелин бөгүн үнген солунда парлаан).

Организастиг Съездиниң делегаттарына Сибирь федералдыг округтуң Тывада Кол инспектору В.И. Чернышев байыр чедиргеш, бөгүн №131 Федералдыг хоойлуга дүүштүр эрттирер турар хемчегиниң улуг ужуру-дузалыын, ол муниципалдыг тургузуларны хөгжүдеринге салдарны чедирерин айтыпкан. Тургустунар чөвүлел социал, экономиктиг, политиктиг, корум-чурум айтырыгларын, чурттуң Президентизи В.В. Путиниң салган сорулгаларын муниципалдыг тургузулар бир демниг ажилдап тургаш, чедирериниң ниити-биле хандыраар дээш ажилдаар харысалгалыг орган болурун чугаалаан. Сибирь федералдыг округта Россия Феде-

рациязының Президентизиниң Бүрүн эргелиг төлээлекчизи А.В. Квашнин тус чер бот-башкарылганын ажил-чорудулганын чаа Хоойлуга дүүштүр эде тургузуп, эки ажилдаарынче сагышты салып, бо айтырыгны доктаамал хайгааралга алганын дыңнаткан. Тыва Республиканың Чазак №131 Федералдыг хоойлуну күүседир дээш белеткел ажилдарын чедирериниң чорудуп турар деп ол санаан.

Чазак Даргазы байыр чедирген чугаазында №131 Федералдыг хоойлуну күүседир талазы-биле улуг сорулгалар туруп турарын айтыпкан, оларны шийтпирлээрде күүсекчи болгаш төлээлекчи эрге-чагырга органнарының бүгү деңгелиниң удуртукчуларының күженишкенин ажилдаары негеттинип турар. Бирги ээлчегде Хоойлунуң негелдерин, социал, саң-хөө, экономика, политиктиг айтырыгларны муниципалдыг тургузуларның удуртукчулары ханы, эки билген турарын Кол

инспектор чугула көргөн.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының удуртукчулары болгаш депутаттарының даасканы-биле Хоойлужудулга палатазының комитет даргазы А.П. Дамба-Хуурак Съездиге байыр чедирип чүве чугаалаан. №131 Федералдыг хоойлу үнген соонда ийи чылдың дургузунда республиканың күрүне эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылганының органнары чугула документи чедишкенин күүседир дээш эвээш эвес белеткел ажилдарын чоруткан. Бөгүн чаа байдалдарда ажилдаарына белеткелдин эң харысалгалыг үе-чадазында келгенин айтыпкан, кандыг чугула айтырыгларны ам шийтпирлээринге ол доктааган. Реформаның кол сорулгазы — эрге-чагырганы чонче чоокшуладыры болур. Олар чурттап турар черлериниң аайы-биле амыдыралчы чугула айтырыгларны шийтпирлээринге идеп-кейлиг киржирлер. Хоойлуну күүседиринге муниципалдыг тургузуларны баштыңнары, тус черлерниң Төлээлекчилер хуралдарының депутаттары улуг рольду ойнаар ужурулуг. Эрге-чагырганың бүгү адырларының төлээлекчилери бот-боттарының аразында сырый харылаалыг, демниг деткижи, дузалажып тургаш, төрөл чонувустуң эрге-ажыы, сонургалы дээш шудуруг ажилдаар ужурулуг бис деп, комитет даргазы түңнелинде чугаалаан.

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларының төлээлекчилериниң организастыг Съездизинге республиканың муниципалдыг тургузуларының чөвүлелин тургузуп турары чогуур үезинде, ол муниципалдыг тургузуларны ажил-чорудулганын чогуумчалыг чорударына дээштиг

(Уланчызы 2-ги арында).

ЧЕТПЕСТЕРНИ ЭДЕР

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.Д. Ооржактың дилээ-биле Россия Федерациязының Саналга палатазындан 6 кижилиг бөлүк 2004 чылдың дургузунда республика бюджетиниң күүселдезинге хыналданы чоруткан.

Палатаның аудиторлары бо чылдың сентябрь 19-тан эгелеп, бир айның дургузунда ТР-ниң Чазаның, Саң-хөө, Экономика хөгжүлдү, Көдээ аял-агый, Күш-ажыл яамыларына, Капитал тудуг эргелелинге, муниципалдыг тургузуларның чагыргаларына, бюджет алыкчылары болур организастыгы болгаш бюджет чөвүлүгү черлеринге хыналдаларны чоруткан. Ук хыналдаларга Федералдыг казначействонун Тыва Республикада эргелелиниң сан-медээлерин ажылгаан.

Хыналдаларны түңнелдерин ниитизи-биле алырга, 2004 чылда рес-

публикага федералдыг бюджеттен үндүрүп берген акша-хөреңгилерниң ажыгалы бюджет сорулгаларының өй-чижээнге, бюджет бижинге, нормативтиг эрге-хоойлу актыларына болгаш өске-даа айтышкынныг документилерге дүржүп турар болган.

Ынчалзажок аудиторлар чамдык чүүлдерни четпестер кылдыр санааннар. Күрүне өрезин хынап тура, республикада күрүне магадылалдарын болгаш хүлээнишкенин тыпсырының программазы чок деп демделээр. Ындыг программаның чок болганын ужуру чүдөл дизе, 2004 чылда күрүне өрезиниң

хемчээли бюджет хоойлужудулганында (РФ-тиң Бюджет кодексиниң 107 чүүлү) доктаатынган норма-чижектерден ажып турган. А хоойлуга дүүштүр алырга, күрүне өрезиниң хемчээли бюджеттин бодунуң орулгаларының хемчээлинден ашпа ужурулуг.

Амгы үеде ук дүүшпес чүүлү эткен, чүге дээр эрткен 2004 чылда болгаш бо чылдың дургузунда республиканың Саң-хөө яамызы федералдыг хоойлужудулганын иштинге федералдыг бюджеттин мурнунга 939,7 млн. рубль ниити түңнүг өрени үндүр бижириниң талазы-биле ажилды чоруткан, ол болза ниити өрениң 83 хуузу болур.

2005 чылдың октябрь 1-ниң байдалы-биле алырга, күрүне өрезиниң хемчээли 240,7 млн. рубль болган.

Күрүне магадылалдарын болгаш хүлээнишкенин тыпсырының программаны ажилдап кылган болгаш ону 2006 чылда республика бюджетиниң дугайында хоойлунуң төлөөлели-биле кады парламентке кирир.

РФ-тиң Саналга палатазының ажилдакчылары оон аңгыда чуртталга-коммунал ажил-агыянының бүдүрүлгелеринге 2004-2005 чылдың одалга сезонунга белеткелге үндүрүп берген акша-хөреңгилерниң чарыгдалдарына хаммаарыштыр чемелди кылган. Ынчан федералдыг бюджеттен акша-төгери октябрьда келген, ынчангаш объектилерни кышка белеткээриниң талазы-биле чамдык ажилдар орайтады, кажан одалга сезону эгелей бергенде, күүсеттинген.

Паротурбинная кудумчузунда ниити чуртталга

бажыңына болган өрттен когарааннарга материалдыг дуза берип турда документилерниң долдурулганында четпестерни хынакчылар илереткен.

Тыва Республикада РФ-тиң саң-хөө болгаш бюджет хайгааралының федералдыг черлерге бараан сөөртүлгезинге көрдүнген акша-хөреңгилерниң болгаш инвестиция программаларының талазы-биле бо чылдың июньда чоруткан хыналдазының илереткени фактыларны хынакчылар дагын катап айтыпканнар.

РФ-тиң Саналга палатазының хыналдазының актызында айыптыганы бүгү чүүлдерни ТР-ниң Чазаның сайгары чугаалажыр болгаш хажыдышкынарны чок болдуруу талазы-биле хемчеглер планын тургузар.

Бистиң корр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы октябрь 22-де Тес-Хем кожуунга болган орук озал-ондаанга 8 кижиниң, октябрь 23-те Кызыл хоорайга болгаш Чөөн-Хемчик кожуунга болган орук озал-ондактарына 5 кижиниң амы-тынындан чарылганы-биле холбаштыр оларның дөргүл-төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдылын илередип тур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы ТР-ниң Чазаның автобаазында чолаачы Николай Алексеевич Фадеевке ооң иези **Евдокия Павловна ФАДЕЕВНЫҢ** мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдылын илередип тур.

МУНИЦИПАЛДЫГ ТУРГУЗУГЛАРНЫҢ ЧӨВҮЛЕЛИ ТУРГУСТУНГАН

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

салдарны чедирерин Тыва Республиканың Улуг Хуралдың Төлөзлекчилер палатасынын комитет даргазы Ю.М. Бызытпаа байыр чедирген чугаазына айтыпкан. Чаа Хоойлуда муниципалдыг тургузуларның ажил-чорудулгазын эде тургузар, чаартыр талазы-биле улуг сорулгалар салдынган, аңаа Тыва Республиканың Чазаа, хоойлужудулга, тус чер бот-башкарылга органнары белеткел ажилдарын хынамчалыг чорудуп, эвээш эвес ажил-херекти кылган. Ам-даа кылыр ажилдар, шитпирлээр ужурлуг айтырыглар эвээш эвес. Хоойлу амыдыралга боттанып киреринге чедир эвээш үе артка, ынчангаш белеткел ажилдарын бүгү деңгелдиң күүсекчи болгаш төлөзлекчи эрге-чагырга органнары, муниципалдыг тургузулар, хамыктың мурнунда оларның удуртукчулары бир демниг ажилдап тургаш, шитпирлээрин ол чугулага көргөн. Ам тургустунар чөвүлел муниципалдыг тургузулар ажил-чорудулгазын чогумчалыг чорударына, чедишкенин ажилдаарына дузалаар, деткимчени көргүзөр дээрзинге

бүзүрелин ол илереткен.

Съездиге байыр чедириниш-киннери доозулган соонда, хүн айтырыгларын чугаалажырынче Съездиниң делегаттары кирген. Бир дугаарында Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларның төлөзлекчилериниң организастыг Съездиниң регламентизиниң дугайында айтырыгы сайгарган. Бо талазы-биле илеткелди ТР-ниң Чазак Аппаратының тус чер бот-башкарылга органнары-биле кады ажилдажылганың болгаш девискээр хөгжүлдезиниң эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы, оргкомитеттиң кежигүнү Б.Д. Сал кылган. Регламентини делегаттар сайгарып көргөш, бадылаан.

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулар Чөвүлелиниң Уставының төлөвилелиниң дугайында илеткелди Тыва Республиканың Чазак Даргазының күрүнэ-эрге-хоойлу эргелелиниң начальнигиниң оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар, оргкомитеттиң кежигүнү В.Н.Фитин кылган. Уставтың төлөвилелинде Съезд Чөвүлелдиң дээди органы болурун, Чөвүлелдиң хүлээлгелерин, структуразын, соңгудала-

рын болгаш өске-даа ажил-чорудулгазын айтыпкан. Делегаттар Уставтың төлөвилелин сайгарып көргөш, чамдык саналдарны кирген соонда ооң кол ооргазын чүүлдүгүнүп бадылаан.

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулар Чөвүлелиниң баштаар черин сонгуур дугайында айтырыгы чугаалашкан. Тос кижжи составтыг баштаар черни тургускаш, ооң кежигүннерин бадылаан.

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулар Чөвүлелиниң даргазын сонгуур дугайында айтырыгже Съезд киргеш, Чөвүлелдиң даргазының кандидатуразына Ак-Довурак хоорайның чагырга даргазы В.С. Монгушту депшиткен. Ук саналды делегаттар чүүлдүгүнүп деткээш, Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулар Чөвүлелиниң даргазына Ак-Довурак хоорайның чагырга даргазы Владимир Саганович Монгушту ажык бадылаашкын-биле бадылап алган.

В.С.Монгуш сөс алгаш, Съездиниң делегаттарына улуг идеяни көргүскени дээш өөрүп четтиргенин илереткеш, Улуг Россияның, Тываның бурунгаар хөгжүл-

дези дээш, муниципалдыг тургузуларның ажил-чорудулгазын экижидер дээш бүгү күжүн, билин, арга-дуржулгазын үндүрүп ажилдаарын хүлээнген.

ТР-ниң муниципалдыг тургузулар Чөвүлелиниң даргазының оралакчызына Кызыл хоорайның Төлөзлекчилер хуралының даргазы Юрий Ананьин сонгуктан.

ТР-ниң муниципалдыг тургузулар Чөвүлелиниң секретариатының үш кижжи составтыг кылдыр сонгашкан. Секретариаттың удуртукчузунга Кызыл хоорайдан делегат — Владимир Сат, оралакчызына Каа-Хем кожуун чагыргазының юризи — Сылдыс Салчак сонгуктан.

Ол ышкаш ТР-ниң муниципалдыг тургузулар Чөвүлелиниң контроль-ревизия комиссиязын

сонгашкан.

Съездиниң хүн чурумунда кирген ТР-ниң муниципалдыг тургузулар Чөвүлелиниң кежигүннериниң дадывырының хемчээлин тодарадыр, Чөвүлелдиң секретариатының структуразының, штадының, сметазының дугайында база "Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулар Чөвүлелиниң дугайында" Тыва Республиканың хоойлузунун төлөвилелин ажилдап кылыр дугайында айтырыгларны Съездиге чугаалашпаан, Чөвүлелдиң хуралына чугаалажырын делегаттар шитпирлээ.

Ооң-биле Съезд бодунуң ажылын дооскан.

Таан-оол ХЕРТЕК.
Василий Балчый-оолдун тырттырган чуруктары.

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларның төлөзлекчилериниң организастыг Съездиниң делегаттарына 2005 чылдың октябрь 22-де Кызыл хоорайга Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д.ООРЖАКТЫҢ БАЙЫР ЧЕДИРГЕН ЧУГААЗЫ

Хүндүлүг делегаттар — бөгүнгү хуралдың киржикчилери!

Хамыктың мурнунда республиканың тус чер бот-башкарылганың тургустунган төөгүзүндө муниципалдыг тургузуларның төлөзлекчилериниң баштайгы Съездиниң ажылының эгелээни-биле байыр чедирерин чөпшээр көрүңер. Дээди коллегиялдыг органның бирги организастыг хуралы түңнелди болурунга, боттарының девискээриниң болгаш республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң талазы-биле ажилды демниг боттандырынынга, чурттакчы чоннуң сонургалдарын камгалаарына бир демниг ажилдаарының үндезинерин тодарадып алырынга бүзүрээр мен.

Төөгүдөн хөй эвес чижектер. Бистиң чуртувуска демократтыг өскерилгелерниң эгезин эде тургузушкун салган. Ажык-чарлыг чорук, плюрализм, кижиниң ниити үнелели база шилчилгелиг соңгудалар Россияга хамааты болурунун эргелерин алган. Массалыг калбак демократтыг шимчээшкениң түңнелинде чаңгыс партиялыг политиктиг системаны хөй партиялыг система солаан. Ооң-биле чергелештир рынок экономиказының бергелери, ССРЭ-ниң буурап дүшкени, аңгылаашкынның (сепаратизмниң) айылы, капиталдың баштайгы чыылдазының үезиниң черлик "капитализм" база турган. Чурттуң Президентизи Б.Н.Ельцинин солаан В.В.Путин экономиканы база политиканы быжыглап доктаадыр углангышкынны алган.

Ооң бот-идепкейинин, айтышкыннарының эге кол эвээ күрүнени быжыглаары — бышкан демократияны болгаш хөгжүлделиг хамааты ниитилелди тургузарына эрге-чагырганың бүгү адырларының ажылының амыктыын, түңнелдин бүгү деңгелге бедидери болур. Ол сорулганы күүседирде федеративтиг харылзааларны сайзыраңгайжыдары, тус черниң бот-башкарылганын эде тургузары чугула апарган.

Тус черниң бот-башкарылганының хоойлу езугаар тургустунган эгези 1990 чылда «ССРЭ-ге тус черниң бот-башкарылганының ниити эгелериниң болгаш тус черниң ажил-агыянының дугайында» Хоойлуну хүлээп алганы болган. Ынчалза-даа ооң ажил-чорудулгазына ажыктыг өскерилге болбаан. 1993 чылдың Конституциязы тус черниң бот-башкарылганын чурттакчы чонубиле ол черге хамаарылгалыг айтырыгларны, ооң иштинде үндүрүлгелер болгаш үндүрүг чыылдазының айтырыгларын шитпирлээр эрге-чагырганың тускай деңгелдиг органы кылдыр тодараткан. Оон аңгыда, тус черниң бот-башкарылга органнарына саң-хөө болгаш өске-даа хөреңги талазы-биле чамдык күрүнэ эргелерин дамчыдары хоойлуда көрдүнгөн. 1985 чылда хүлээп алган тус чер бот-башкарылганының Европа хартиязын Россия 1998 чылда бадылап чарлаан.

"Россия Федерациязынга тус черниң бот-башкарылганын организастаарының ниити принциптериниң дугайында" Хоойлу 1995 чылда хүлээп алдынган. Ында "Муниципалдыг тургузу" деп сөстү киргеш, ону тайылбырлаан: муниципалдыг хөреңги, муниципалдыг бюджет, муниципалдыг соңгудала органнары болгаш муниципалдыг устав. Тус черниң бот-башкарылга органнарын тургузарына хамаарышкан 30 айтырыгы Хоойлуда кирген.

В.В.Путиниң Президентилеп эгелээн үезинде тургустунган хоойлужудулга баазасы мындыг-дыр. А практикада кандыгыл? Акша-хөреңгиниң доктаамал өзүп орар чедишпези тус черниң бот-башкарылганы бодунуң ажылын дээштиг күүседир органы бербейн барган.

Шак мындыг байдалда Дмитрий Николаевич Козак баштаан комиссия "Тус черниң бот-башкарылганын организастаарының ниити принциптериниң дугайында" чаа Хоойлу-биле ажилды эгелээн. Комиссияның ажылы ажык болгаш хөй-ниитиге билдингири-биле ылгалдыын демдеглээр ужурлуг. Сонургалдыг талаларны комиссияның ажылынче хаара тудуп, саналдарны дыңнап турган.

Президентиниң даалгазы-биле шак мындыг ажилды Тюмени областьтың губернатору С.С.Собянин удурткан ажылын бөлүк кылып турган. Ол төлөвилелдерни РФ-тиң Күрүнэ чөвүлелиниң хуралына сайгарган.

Комиссияларның ажылының түңнели 2003 чылдың октябрь 6-да "Россия Федерациязынга тус черниң бот-башкарылганын организастаарының ниити

принциптериниң дугайында" № 131 Федералдыг хоойлуну хүлээп алганы болур. Хоойлуну катап чаа редакторлаары чамдык чедир көрдүмзүн эргелер барыбиле болган. Чижээ, муниципалдыг тургузуларның эргелери, девискээр айы-биле организастаары, соңгудала органнарының чурттакчы чондан чыраагы, күрүнэ эрге-чагырганың органнары-биле тус черниң бот-башкарылга органнарының кады ажилдажылганының механизмнери эки тодарадынмааны-дыр.

Муниципалдыг тургузуларның хевирлеттинип тургустунарына үш девискээрлиг деңгелдер хоорайның болгаш көдээниң чурттакчылыг черлери, хоорайның округтары болгаш муниципалдыг районнар боттарының тус чер бот-башкарылганының бүгү деңгелде төлөзлекчи эрге-чагырга тургустунганы — совет үеде улус депутаттарының чер-чер Советтеринге хамаарыштыр төөгүнүң шынын эгидип турар.

Хоорай, суур база көдээ Советтер чурттакчы чоннуң айтырыгларын шитпирлээринге улуг рольду ойнаан чонга чоок удуртулга структуразы болур. Шиллелге чок тургустунган, чаңгыс партияның айтышкыны-биле ажилдап, чүгле идеология эвес, ажил-агыяй айтырыын база шитпирлээр турган болгаш СЭЖП-ниң салдарына алзып, оларның ажил-чорудулгазы анаа шимелде дег апарган. Чурттакчылыг черлерниң чаа соңгуктан тус черниң төлөзлекчилер хуралдары оларның дыка хөй удуртукчулары бол залда олуруп турар, сонгукчуларының бүзүрелинге шынычы болурунга бүзүрээр-дир мен.

Съездиниң хүндүлүг киржикчилери! Бо чыл ук Хоойлуну амыдыралга боттандырып кириер белеткелдин сөөлгү чылы-дыр. Бо талазы-биле республикада эвээш эвес ажилдар кылдынган. "Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларының статусу болгаш харылзааларының дугайында" Хоойлу хүлээп алдынган. Аңаа хамаарыштыр оларның кызыгаарлары база статусу тодараттынган. 142 муниципалдыг тургузулар тургустунган: 17 муниципалдыг районнар, 2 хоорай округу, 119 көдээ, 4 хоорай чурттакчылыг черлери. 2005 чылдың июль 3-те чаа тургустунган муниципалдыг тургузуларның төлөзлекчилер органның депутаттары болгаш баштыңнарының соңгудалары болуп эрткен. Аңаа 1091 депутат, 121 чурттакчылыг черниң баштыңы сонгуктан. Тургустунган 118 муниципалдыг тургузуларның төлөзлекчилер органнары бүрүн эргелиг составтыг болга-

нындан ажилдап эгелей берген. 35 чурттакчылыг черлерге катап соңгудалар болур.

Муниципалдыг тургузуларның баштыңнары база районнарының, хоорайларның төлөзлекчилер хуралдарының даргалары-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларының Чөвүлелин тургузар дугайында Тургузулук керээге ат салганнар. Республиканың Чазаа муниципалитеттерге практиктиг дуза чедирери-биле ажилды чоруткан.

Хүндүлүг делегаттар, муниципалдыг тургузуларның удуртукчулары, силерниң киришкениңер зоналар семинар-хуралдарына Хоойлунуң эрге-хоойлу, экономика, социал айтырыглар, эт-хөреңги, саң-хөө талазы-биле кол углангышкыннарын чугаалашкан. Муниципалдыг районнар, хоорай округтарының уставтарын чаа редакция езугаар ажилдаарына дузалаан, оларның күрүнэ бүрүткелдин эрттирген. Силерге чурттакчылыг черлерниң администрациязының чижек структуразын, оларның уставының хевирин сүмелээн. Бюджеттер аразының харылзааларының, үндүрүг база тариф политиказының, чуртталга-коммунал ажил-агыянының талазы-биле муниципалдыг нормативтиг актыларны ажилдап кылырының методиктиг сүмелерин үлөп берген. Кадрлар билии бедидер күрүнэ институтунун баазазына 860 (план 560) муниципалитет удуртукчулары, муниципалдыг албан-хаакчылар, бухгалтерлер, экономистер, чурттакчылыг черлерниң депутаттары билиин бедиткен. Республикандан дашкаар Сибирьниң күрүнэ албанының Академиязынга 27 муниципалитет удуртукчузу өөрөнгөн. Сибирьниң федералдыг округунун Аппаратының чорудуп бергени методиктиг сүмелер өөредилге, семинарлар эрттиреринге улуг дузалыг болуп турар.

Хүндүлүг тус чер тургузуларының депутаттары болгаш удуртукчулары! Хоойлунуң күүселдезинде кол черни бюджеттер аразының харылзаалары база үш деңгелди бюджетче шилчири ээлеп турар. Тус черниң бот-башкарылганының саң-хөө үндезинерин эде тургузуп, чаартып, яды чорукту ажил эртериниң айтырыгларын, регионунуң продукциязының ниити бүдүрүлгезиниң хемчээлин улгаттыры, сайгарлыкчы чорукту сайзырадыры, кол-ла чүве — чоннуң ажилга идепкейин, ажилче хаара тударын шитпирлээр ужурлуг бис. Ынчангаш мындыг ажилды уламчылаары чугула:

(Уланчызы 3-кү арында).

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

бирээде, бюджет организацияларының штаттыг ажилдакчыларының санында бюджет алыкчыларының реестрин көрдүнгөн нормативтер болгаш бюджеттиг чарыгдалдар езугаар шынгы тодарадыры;

ийнде, бюджет ап турарларның аргаларын өөренирин уламчылаар, ылаңгыя көдээ черлерге, саң-хөөнү боттары башкарар аргаларны бээрге, акша ажилдап алыры;

үште, үндүрүлгөр онаар баазаны калбартыр, физиктиг болгаш юридиктиг кижилерниң санын тодарадыр, оларның дугайында сан-түннерни статистика, үндүрүлгө албан черлерин дамчыштыр хынаар.

Эрткен неделяның төнчүзүнде Чазакка хоорай округтарының болгаш чурттакчылыг черлерниң муниципалдыг тургузуларының бюджеттериниң орулга болгаш чарыгдал кезектериниң чөлшээржилгезин эрттирген. Чурттакчылыг черлериниң чамдык администрациялары үндүрүлгө баазаны алгыдып, калбартыр талазы-биле багыт аэс ажилдааш, бюджеттериниң бодунуң орулгалыг кезезин 4-5 катап улгаттырган. Ол бисти өөртүп турар.

Экономиктиг курлавырларның бир чугула адыры — чер деп чүве силерниң шуптуңарга билдингир, ол муниципалдыг өнчү-хөрөңги болгаш тус чер бюджет-биле чергелештир тус чер бот-башкарылганың экономиктиг үндөринин тургузуп турар. Чер үндүрүүнүң хемчээлин тодарадыры-биле чер ончалап даңзылаары болгаш кадастра өрттөн тургызары республикада чоруп турар. Чамдык кожууннарда ол доозулган. Ам ол ажилды идепкейжидери чугула, бо чылдың ноябрь айда кадастралыг чер өртектиг бүгү чер участоктары учетка болгаш оларның күрүне даңзызын, чер ээлериниң бүрүзүнге документтер бээрин доозар.

Эргелелдин деңгелдериниң талазы-биле өнчү аңгылаарының айтырыныч шынгы ажилдап кирер уjurлуг бис. Шимчeves өнчү-хөрөңги объектилериниң өрттөнү талазы-биле ажилды дүргедедири чугула. Чоокку үеде Чазак муниципалдыг районнарның, хоорай округтарының, чурттакчылыг черлерниң аразында өнчү-хөрөңгилерниң хүлээлгелерин аңгылааның тус черлерниң Төлээлекчилер хуралдарының бадылааны актыларын чугаалажып көргөш, оларны хоой-

лужудулга палатазынче киирер.

Бүгү эргежок чугула нормативтиг эрге-хоойлу актыларын кончуг кыска хуусаада ажилдап кылырын доозар, чонга чарлаары-биле хүлээп алыр херек. Бо ажилды бо чылдың декабрь 1-ге чедир доозар уjurлуг бис. Оон башка 2006 чылдың январь 1-де бистиң республиканың девискээринге Хоойлунуң күш кирерин хандырып шыдавас бис.

Чазак 91, тус чер бот-башкарылга органнары 76 эрге-хоойлу актыларын ажилдап кылыр болгаш хүлээп алыр уjurлуг. Шупту — 167. Чазак бо чылдың ноябрь 10-га чедир 40 ажыг нормативтиг эрге-хоойлу актыларын хүлээп алыры арткан.

Хүндүлүг делегаттар, Хоойлуга дүүштүр тургустунган Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларның чөвүлели болгаш Съезд, база ооң кежигүннери республиканың тус черниң бот-башкарылганың органнарының болгаш күрүне эрге-чагырганың органнарының кады ажилдажылганын боттандыраар, мөөңнээр механизмнерниң бирээзи болур.

Республиканың хоорайларының, суурларының экономиктиг база социал байдалын экижидериниң, барааннар, чонга дуза чедирериниң, капиталдын, информация болгаш күш-ажыл курлавырларының рыногун организаастаары, үлетпүр бүдүрүлгелери биле көдээниң бараан бүдүрүкчүлериниң, саарлыкчыларның аразында харылзааларны калбартыр оруктары тывар талазы-биле улуг сорулгалар силерниң мурнунарда салдырган.

Чоннуң социал камгалалының, кадык камгалалының, өөредилгениң, культураның, национал чаңчылдарны, долгандыр турар бойдушту камгалаарының, күш-культураның кадык амыдыралды хевирлээринче угланган хемчеглерин сайзырадыр талазы-биле бот-боттарының аразында дугуржулгалыг шийтпирлерни хүлээп алыр уjurлуг силер. Кем-херек үлгедиглери-биле муниципалдыг тургузуларның демисел күштелдирер база ону баш бурунгаар болдурбас ажилдарга силерниң ролунар улуг. Мурнувуста салдырган сорулгаларны шуптувус кады кылган, чепшээрешкен программалар езугаар шийтпирлээр уjurлуг бис. Бо бүгү сорулгалар чоннуң яды-түреңги чоруун дүрген ажып эртерин, оларның амыдыралының деңгелин бедидер, сонуургал-негелделерин камгалаар амгы үениң чугула ажил-херезинге дүүштүр салдыр-

ганын демдеглексеп тур мен. Ынчангаш бо сорулгаларны чедип алырда чер-черде бар бойдушту, бүдүрүлгелерниң, эт-хөрөңгиниң, күш-ажылдын курлавырларын долузу-биле ажыглаар. Саң-хөөнү экономнуг чарыгдарының шынгы чурумун тургузар. Үндүрүг онаар бир баазаны ажыктыг ажыглаар. Оон хемчээлин доктаамал өстүрер. Хамаатыларның саарлыкчы бот-идепкейин сайзырадырынга дузалаар, деткиир, оларны ажылче хаара тудар. Муниципалдыг тургузуларының республиканың Чазаа-биле бо чылын кады кылган яды-түреңги чорукту ажып эртериниң программаларында бо-ла бүгү хемчеглер көрдүнгөн.

В.В.Путинниң бо чылдың сентябрь 5-те чугаалааны — кадык камгалалын, өөредилгени чаартыр, чуртталга тудуунуң темпелерин дүргедедири, көдээ ажил-агыйны деткиир дугайында айтышкыннарын амыдыралга боттандыраары шуптувустуң хары-салгавысты улгаттырган. Ол сорулгаларны күүседиринге күрүне 145 млрд. рубльди берген. Чону-вустуң амыдыралының деңгели экижизин дээш долу күженишкын-биле ажилдаар уjurлуг бис.

Бистиң бойдузувус бай-байлак, ооң кристалл дег арыг суглуг хөй хемнери, хөлдери, бай аргазы, шөлдери, мал одарлары болгаш көдээ ажил-агыйның ажылгал черлери, янзы-бүрү аңмеңи, үнүштери, ажилгыр, талантылыг хөй национал чону — бо дээрге бистиң бай-байлаавыс, чоргааралывыс-тыр. Чер-черде чурттакчылар бодунуң амыдыралын канчаар эки чедишкенин организаастап болурун, ажил-агыйны канчаар чорударын кончуг эки билер. Оларга чүгле дуза, деткимче херек, ол сорулга-биле тургустунган тус черде эки организаастаттырган бот-башкарылга — чоннуң эрге-чагырганың эң-не ажыктыг механизмнериниң бирээзи-дир.

Бөгүнгү Съезд — организаастыг съезд-дир. Силер боттары-нарның ажилчин органнары-нарны тургузар силер, аңаа ажилды башкарып шыдаар мергежилдиг, биллигил кижилерниң соңгуттунарындан, бодуңарның ажил-чорудулгаларыңарга кандыг сорулгаларны тодарадып алырыңардан чурттуң Президентизиниң, чуртталганың бодунуң салган сорулгаларын чедишкенин күүседире хамааржыр.

Силерниң ажылыңарга чедишкенин күзедим. Кичээнгеилги дыңнааныңар дээш четтирдим.

Аяс Владимирович ДАНЗЫРЫН

Тыва культура болгаш уран чүүл аар чидиригге таварышкан. Назынының 30 харын харлап бар чорааш, салым-чаянныг ыраажы болгаш хөөмейжи, композитор болгаш хөгжүм херекселдеринге ойнакчы, Тыва Республиканың алдарлыг артизи Аяс Владимирович Данзырын озал-ондакка таваржып, амы-тынындан чарылган.

Бо аарышкылыг медээ Тываның аңгы-аңгы булуңнарында болгаш ооң девискээринден дашкаар черлерде чурттап чоруур кижилерниң чүректеринге аар согуг болур. Ол хөйүнү ынакшылын чедип алган ыраажы, ону аныяк-даа, кырган-даа кижиги бир деңге дыңнаар.

Ооң бир программазын «Мен меңгилерлиг дагларның оглу мен» деп адаар. Талантылыг бүгү кижилер-биле бир дөмей, ол чажындан тура ырыларны чогаадып, оларны эш-өөрүңге гитарага ырлап берип чораан.

Аяс Данзырын 1976 чылдың январь 31-де Тес-Хем кожуунуң Кызыл-Чыраа сумузунга төртүтүнгөн. 1993 чылда ортумак школына дооскан соонда «Тыва» фольклор-этнографтыг ансамблыге кирген, оон бээр уран чүүлге оон профессионал депшилгези эгелзэн. Ол хөөмей-сыгыттың бүгү хевирлерин техника талазы-биле хөй янзы күүседип билер, Кыргыз Соруктунуң күүселде школының дорт салгакчызы, Федор Таунуң езу-чаңчылдарын төлөптий-биле төлээлп чораан хөөмейжи. Ол тыва хөөмейни шинчилээриниң талазы-биле «Хөөмей – Төп Азия чоннарының культуразының феномени» деп 4 Бүгү-делегей симпозиумнарының дөгезиниң лауреады, а ол ыш-каш хөөмейге республика конкурстарының каш дакпыр лауреады.

Аяс Данзырын — фольклор болгаш эстрада уран чүүлүңге баштайгы базымнарындан бодун чүгле хөгжүмчү кылдыр эвес, а чайынналчак чогаадыкчы кижиги кылдыр көргүскен чаа салгалдын аныяк артистериниң бирээзи. Национал аас-чогаалдын езулуг чончу езу-чаңчылдарын кадагалап арттырышаан, ол эстрада болгаш аныяктар хөгжүмүңге, а ол

Ш.Д.Ооржак, А.В.Брокерт, Ш.В.Кара-оол, З.Б.Самдан, В.С.Орус-оол, Б.С.Шырап, Г.А.Сюрюн, Э.К.Кыргыз, К.Б.Ондар, В.В.Нагорный, С.С.Сюрюн, К.О.Ооржак, А.К.Хомушка, А.Ч.Комбу, В.Д.Кылан-оол, Н.И.Данзурун, А.А.Соян, Ф.Тай.

ыш-каш шоу-бизнеске чаа идеяларны киирген.

Ооң арыг болгаш ханы уткалыг ырылары чоннуң сеткил-сагыжының дугайында, Төрзэн чуртунуң дугайында, иезиниң, ынакшылдың дугайында чугаалап турар. Ол тыва уран чүүлду Тывадан дашкаар черлерге төлөптий төлээлп келген, дыка хөй «Гран-приниң» — 2000 чылда Улан-Удэге болган эстрада ырызының «Ак ай» 1 бүгү делегей фестивалының, 2001 чылда Башкортостанга эрткен тюрк аныяктарның «Урал-Моно» деп хөгжүм чогаадылган фестивалының, 2003 чылда эрткен хөөмей-сыгыт уран чүүлүнүң «Алтын-тайга» регионнар аразында фестивалының эдилекчизи болган.

Культураны болгаш уран чүүлду хөгжүдеринге киирген үлүг-хуузу дээш аңаа «Тыва Республиканың алдарлыг артизи» хүндүлүг атты тывыскам.

Бо аар медээ-чар биске ийи дакпыр аарышкылыг — ооң-биле кады ооң өөнүң ишти Алдынай Март-ооловна Данзырын база чок болган. Аныяк, найыралдыг өгбүлениң бичиги оглу арткан. Алдынай Аястың хөй-аът кирикчизи, шынчы чөлөңгичи чораан болгаш бүгү-ле чүүлдерге ону деткип келген.

Бүгү дөргүл-төрелдеринге, чоок кижилеринге, коллегаларыңа болгаш эш-өөрүңге ханы кажыыдалды илередип тур бис.

Бистен херелденчек, салым-чаянныг, кедилг артист чарлып чоруткан. Ынчалза-даа бистер-биле ооң ырылары артып калыр, олар ооң талантызының мөгөй-кичилеринге ооң назынын хөй-хөй чылдарда узадыр.

Албан езузунуң информациязы

Эрткен дыштаныр хүннерде Тес-Хем, Чөөн-Хемчик кожууннарның болгаш Кызыл хоорайның девискээринге ниитизи-биле 13 кижиниң амы-тынын алган өлүмнүг улуг орук озал-ондактары болган.

Октябрь 22-ниң кежээзинде, 20 шак турда, Красноярск — күрүне кызыгаары автооруктуң 968-ки километринге, Самагалдай суурдан 1,5 км черге, ВАЗ-21140 автомашинаның чолаачызы соңгу чүк углуг халдып бар чорааш, уткуй келир шимчээшкенин шыйыныч үнгенинден ГАЗ-3307 автомашина-биле үскүлешкен. Орук озал-ондааның түннелинде «Жигули» машинаның чолаачызы болгаш 7 пассажири: чолаачы, 1976 чылда төртүтүнгөн, республика ИХЯ-зының милиционер-чолаачызы Аян-оол Кимович Хомушка, пассажирлер — 1976 чылда төртүтүнгөн, күрүне филармониязының артизи Аяс Владимирович Данзырын, 1983 чылда төртүтүнгөн, ТывКУ-нуң ийиги курсчузу Алдынай Март-ооловна Данзырын, 1976

чылда төртүтүнгөн Сайдаш Нучукович Суктер, Улусчу чогаадылган бажынының оператору Вячеслав Ондар, 1976 чылда төртүтүнгөн Арина Сүрүновна Сайха, 1976 чылда төртүтүнгөн Радислав Владимирович Мартыгыр, 1982 чылда төртүтүнгөн Ирина Сергеевна Дирчинчап ол-ла черге өлгөннөр. Өлгөн кижилерниң дугайында долу медээни тодарадып турар.

Октябрь 23-те 14.36 шакта Кызыл хоорайда «Тывагаз» КУБ-туң дужунда Магистральная кудумчузунга «Мазда РРВ» автомашинаның чолаачызы, республика прокурорунуң улуг дузалакчызы Чойгана Викторовна Ооржак мурнунга чораан машинаны эрте халдып бар чорааш, уткуштур кел чыдар ВАЗ-2106

автомашина-биле үскүлешкен. Орук озал-ондааның түннелинде ВАЗ-2106 автомашинаның чолаачызы, 1975 чылда төртүтүнгөн Юрий Анатольевич Красов магботка алган кемдээшкениннен 20 шакта республика эмнелгезинге чок болган. Авария болган черге ВАЗ-2106 автомашинаның ийи пассажири өлгөн. «Мазданың» чолаачызы болгаш 4 пассажири республика эмнелгезинде чытырган.

Октябрь 23-те 02.55 шакта Кызыл — Тээли автооруктуң 210-гу километринге «Тойота-Калдина» автомашинаның чолаачызы, 1976 чылда төртүтүнгөн Эрес Туран-оолович Кара-Сал рульду башкарып шыдаваанындан машинаны чайган. Орук озал-ондааның түннелинде хай-халап болган черге чолаачы Э.Т. Кара-Сал болгаш пассажир, 1973 чылда төртүтүнгөн Дембек Хураган-оолович Ховалыг

өлгөн, кайызы-даа Чөөн-Хемчик кожуунуң Чыргакы суурга чурттап турганнар. Төп кожуун эмнелгезинге янзы-бүрү кемдээшкениннен алган үш пассажирни эккеп чытырган.

Баш бурунгааргы дыңнадылар-биле алырга, орук озал-ондактары орук шимчээшкенин дүрүмнерин сагываанындан болган. Бо фактыларга хамаарыштыр истелгени чорудуп турар.

Болган орук озал-ондактарының талазы-биле херектерни ТР-ниң Чазааның Даргазы бодунуң онза контролюнда алган. Август бда ТР-ниң Баштыңы республиканың автооруктарынга айыыл чок чорукка холбаштыр Тываның чурттакчыларынга кыйгырыг кылганын сагындырып каалы. Ында ол чүнүң-даа мурнунда автомашиналарның чолаачыларыга пассажирлерниң болгаш чадаг чорумалдарның амы-тыны дээш бедик харыы-

салганың дугайында утпазын кыйгырган.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы ТР-ниң Чазак Аппаратының болгаш ТР-ниң Чазак Даргазының Канцеляриязының ажилдакчыларындан тургустунган бөлүктөрүн озал-ондактарга өлгөн кижилерниң дөргүл-төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге бүгү талалыг дузаны чедирери-биле Тес-Хем, Чөөн-Хемчик кожууннарке чоругушкан. Республика прокурору В.И.Кизикин-биле база Тес-Хем кожуун чагырганың баштыңы В.Д. Кылан-оол-биле чугааны кылган. Автотранспортка кижилерниң айыыл чок чорунуң айтырыыңа хамаарышкан ТР-ниң Чазак доктаалының төлөвилелин белеткээриниң дугайында даалганы берген.

ОРУК ОЗАЛ-ОНДАКТАРЫ УЛАМЧЫЛАВЫШААН

БӨГҮН — Россияның каайлы ажылдакчызының хүнү

ТУРУМ ЧОРУУН КАМГАЛААН

Бо чылын Россия Федерациязының каайлы ажылдакчылары болгаш каайлы албанының хоочуннары бодунуң профессионал байырлалын он бир удаа демдегеп турар.

Байырлалга тураскааткан чаңчыл болган хемчеглер каайлы коллективтериниң бүрүзүнге эртер, аңаа албанының ажылының түңнелдерин үндүрер. Тываның каайлы албаны база бо хүнү демдеглээр.

Тываның каайлы албаны чамдык бергелер турза-даа, бо чылдың эрткен айларында бодунуң ажыл-чорудулгазының бүгү углаынышкынарның турум чорукту камгалап арттырырын чедип алган. Тыва Республиканың девискээринге күрүнениң каайлы хыналдазын хандылар, федералдыг бюджеттин орулгалыг кеззэнге акша-көпөк кириер, Тываның каайлы ажылдакчылары каайлы адырынга корум-чурум үрекчилери-биле демисежир бодунуң кол сорулгаларын чединишкини күүсеткен. 2005 чылдың тос айларында Тываның каайлызы федералдыг бюджеттин орулгалыг каайлы төлевирлеринден 21 млн. 400 муң рубльди шилчиткен. Эрткен чылдың бо үезинге деңээр, каайлы төлевирлери 1,3 катап өскөн. Шак мындыг түңнелдерни чүгле даштыкы садыг-саарылгазының өзүлдезиниң күсели-биле чедип алган эвес, каайлы пунктуларын эртерин бөдүүнчүткениниң, информатия технологиязын хөгжүткениниң, декларацияларның шынныын база каайлы өртзениң хыналдазын шыңгыратканының ачызында чедип алган. Бо дээрге каайлы ажылдакчызы бүрүзүнүң ак сеткилдиг, профессионал ажылының түңнели-дир.

Тыва Республиканың даштыкы садыг-саарылгазы 2005 чылдың тос айларында 3 миллион 400 муң АКШ-тын доллары болган. Даштыкы садыг-саарылгазының көргүзүлгери колдуунда техниктиг дериг-херекселдерни даштыкы

чурттардан кири сөөрткени болгаш коммерция садыг-саарылгалыг бөлүк барааннарны даштыкы чурттарже үндүр сөөрткениниң күсели-биле боттандырган. Даштыкы чурттарже үндүр сөөрткен барааннарның даңзызынга аш-чем аймааның барааннары (далган, чигир, кондитер кылыгылары), азырал база черлик дириг амытаннарының продуктулары (иви мыйызы, динь кежи), автомашиналар, оларга артык кезектер, улуг өртектиг эвес металлдар, оон кылган кылыгылар, химия үлетпүрүнүң продукциялары кирген. Даштыкы чурттардан кири сөөртүр барааннарның даңзызынга аш-чем барааннары (чылгы мал ээди), кондитер үлетпүрүнге дериг-херекселдер, тууйбу бүдүрер талазы-биле дерилгелер, азырал малдарның продукциялары (хой дүгү), мебель аймаа, белен аш-чем продуктулары кирип турар.

Чурттарның географиязынга онза өскерлинишкиннер болбаан. Мурнуку хевээр республиканың кол даштыкы садыглажыр чурту — Моол болуп хевээр арткан, бараан саарылгазының хемчээлиниң үнезиниң 65 ажыг хууза аңаа онаажыр. Оон аңгыда даштыкы чурттардан Тыва-биле садыглажырынга Италия, Кыдат киришкен.

Кызыгаарга барааннарның, транспорт херекселдериниң, кижилерниң каайлы даңзылаашкынын, каайлы хыналдазын «Хандагайты», «Цаган-Тологой», «Шара-Сур» каайлы постулары чорудуп турар.

2005 чылдың тос айларында каайлы постуларын таварыштыр 9,7 муң тонна чүктү кири болгаш үндүр сөөрткен. Россия Федерациязының күрүне кызыгаарын таварыштыр 17800 ажыг кижиге, 2 муң 700 транспорт херекселдери эрткен.

Россия Федерациязының Чазаның 2004 чылдың август 21-де хүлээп алган «Федералдыг каайлы албанының дугайында» доктаалыга дүүштүр Күрүнениң каайлы комитеди Федералдыг каайлы албаны кылдыр эде адаттырган, ол Россия Федерациязының Экономиктиг хөгжүлдө болгаш Садыг яамызының эргезинде турар. Каайлы органнары дүрген-дилелге ажыл-чорудулганы боттандылар, баштайгы истелге чорудар, административтиг корум-чурум үрээшкениниң дугайында херектерни кылыр эргелерин бодунга хевээр камгалап арттырган. 2005 чылдың тос айларында Тываның каайлы ажылдакчылары Россияның Кеземче хоойлузунуң 188 чүүлү-биле (контрабанда) 3, административтиг кем-херек үлүгеткен дугайында херектер талазы-биле 58 кеземче херээр оттурган. Административтиг херектерниң иштинден көргөн херектерге 498 муң рубль түңнүг торгаалды онааган, ооң 235 муңун тыртып алган. Хавырткан болгаш шыгжаттыг барааннарның нийти түнү 16 млн. 870 муң рубль болуп турар.

Тыва каайлының 2005 чылдың тос айларында ажылының кол көргүзүлгелериниң колдуу эрткен чылдың бо үезиниң деннелинде өскөн. Тываның каайлызы моон соңгаар-даа бодунуң ажыл-чорудулгазын чединишкиниң күүседириниң долу аргалары бар.

Наталья МОНГУШ,
Тыва каайлының каайлы чурумун болгаш каайлы контролюн боттандылар килдистиң кол күрүне инспектору.

Отчет-соңгулдалыг конференция АЖЫЛЫНЫН ТҮҢНЕЛИН ҮНДҮРГЕН

Тываның профэвилелдер федерациязының ийги отчет-соңгулдалыг конференциязы болуп эрткен.

Отчеттүг үеде кылып чоруткан ажылының дугайында илеткелди Тываның профэвилелдер федерациязының даргазы К.Х. Шавыраа кылган. Беш чылдың дургузунда кылып чоруткан ажылының түңнелдерин ол үндүрүп, моон соңгааргы сорулгаларын чугаалаан. Чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды отчет-соңгулдалыг конференция хүлээп алган.

Тываның профэвилелдер федерациязының чөвүлелиниң кежигүннерин отчет-соңгулдалыг конференция соңгаан.

Тываның профэвилелдер федерациязының даргазын соңгуур

айтырыгны чугаалашкан. Дарганың кандидатуразынга профэвилелдер федерациязының даргазы К.Х. Шавырааны, профэвилелиниң өөредилге рескомитединиң даргазы Л.О. Бурбучапты депшиткен. Чажыт бадылаашкынының түңнелинде хөй бадылаашкыны алгаш, Людмила Ондаровна Бурбучап Тываның профэвилелдер федерациязының даргазынга соңгуткан.

Тываның профэвилелдер федерациязының отчет-соңгулдалыг конференциязының ажылынга Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының секретары В.А. Трулин, Сибирь федералдыг округтуң Тывада инспектору Т.Д. Монгуш киришкен.

Бистиң корр.

Чазак Даргазының ажил-албаны ПРОФЭВИЛЕЛДЕР ДАРГАЗЫН ХҮЛЭЭП АЛГАН

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак Тываның профэвилелдер федерациязының даргазынга чаа соңгуткан Л.О. Бурбучапты октябрь 24-те хүлээп алган.

Тыва Республиканың Чазак биле Тываның профэвилелдер федерациязының аразында республиканың мурнунда салдыг социал-экономиктиг сорулгаларны, ылаңгыя чурттакчы чонун

амыдыралын экижидеринге хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлээрде кады ажылдакчылары моон соңгаар улам экижидер дугайында чугаа аңаа болган. Ш.Д. Ооржак Тываның профэвилелдер федерациязының ажылынга Чазак боттуг дузаны, деткимчени чедирип келгенин, моон соңгаар-даа чедирерин чугаалаан.

Бистиң корр.

БЕЛЕТКЕНИН ЭГЕЛЭЭР

Сибирь федералдыг округтуң чыныды командазының Россияның өөреникчилериниң ийги чайгы спартакиадазынга киришкениниң түңнелдерин Новосибирскиге Сибирь федералдыг округта РФ-тин Президентизиниң Бүрүн эргелиг төлээзиниң аппаратының ажылдакчыларының киржилгези-биле болган хуралга сайгарып чугаалашкан.

Бо чылдың чайгы спартакиадазынга округтуң спортчулары чединишкиннерлиг киришкен. Чайгы ийги спартакиадага спортчулар 248 медальдарны

чаалап алган, ооң 84-ү алдын. Бирги спартакиадага чедип алдыг медальдарның саны 212 турган, ооң иштинде алдын медаль — 62. Ынчалзажок чамдык регионнар бирги спартакиадага чедип алган турган спорттуң чамдык хевирлеринге бедик көргүзүлгелерин бадырыпкан бооп турар.

Хуралга ол айтырыг-биле кады 2006 чылда Россияның аныктарының бирги чайгы спартакиадазынга киржиринге белеткелдерниң айтырыын база чугаалашкан.

Бистиң корр.

Партийжи ажил-херектер

Октябрь 20-де «Чаңгыс аай Россия» партиязының Кызыл хоорайда тус чер салбыры бодунуң конференциязын эрттирген, аңаа Тывада регионалдыг салбырның бо чылдың ноябрь 11-де болуп эртер VII ээлчеглиг конференциязынга киржир 9 делегатты соңгаан. Кызылда тус чер салбырының күүсекчи комитединиң удуртукчузу Марина Фирсова чартык чылда кылып чоруткан ажылдарының дугайында илеткелди кылган.

Ол бодунуң кыска илеткелинге кол кичээнгейни партияны саягыла-чурумнуң байдалынча угландырган. Тус чер организациязының активинге хомудалдар чок бол, ынчалза-даа партия кежигүннериниң калбак массазы хөй-ниити ажылдарындан кыдыында артып турар деп, ол демдеглэн. Партияни одуругларның өзүлдези оожумнаан — чартык чыл дургузунда чүгле 125 кижини

Конференцияның киржикчилери.

кежигүнге хүлээп алган. Бо айтырыгже кичээнгейни онзалап угландырганы чүдөл дизе, бир эвес хоорай организациязының партияжилериниң саны муң ажа бээр чүве болза, база бир төлевирлиг штат саны тыптып келир, ол организастыг айтырыгларга тус

чер күүскомуң удуртукчузунга көскү дузаны чедирип болур ийик. Ол санга чедир 150 кижини хүлээп алыры арткан.

Чединишкиннерге партияни активтиң даанган ажылынга харысалгазының бедип олурун хамаарыштырып болур. Ол бүгү

чайын эң көскүзү-биле илерээр, ынчан партияның талалакчыларының болгаш «Аныктарның чаңгыс аай чорунуң» шуулганынга амы-хуузунда киржип шыдавааннар безин техника, поход дериглери-биле дузалааннар. Хоорай салбырының секретары, Тываның күрүне университетиниң ректору, профессор Николай Дубровский (ынчан ол Лондонче эртемниң хөгжүлдезинге кириген үлүг-хуузу дээш Сократ аттыг алдар-аттыг Бүгү-делегей шаңгалын алыры-биле чорупкан турган) партия кежигүннериниң эргеленге бодунуң хууда автомашиназын, бир хойну шаңгал кылдыр арттырып каан турган. А хоорай-жылар шуулганының бүгү киржикчилерин изиг-ханче чалап, сөөлүндө «Дубровскийниң изиг-ханадыына» чордурус деп баштактанчып турганнар.

Кызылдың мэри Дмитрий Донгак үш хонук үргүлчүлээн ажыл-хемчеглерге эртең-не кээп, спортчу оюннарга болгаш партияни кичээлдерге киржип, а

ооң соонда найысылалдың ажыл-агыйын уламчылаары-биле чоруп турган.

Конференцияның албан езу кезээ доозулганда, хуралдың киржикчилери «протоколдан дашкаар» ижин кара чок чугааны чоргузуп, организацияны чидиг айтырыгларын сайгарышканнар. Хоорай күүскому амдыгаа дээр бодунуң оран-савазы, оргтехниказы, харылзаа херекселдери чок, регионалдыг күүскомуң чанында чаңгыс өрээлде сыңмарлажып олуру, улуг акызы ону оон үнүп бээрин негеп турар.

Хоорайның партия кежигүннери «Чаңгыс аай Россияның» талалакчылары, аныктар-биле ажылды экижидериниң база партия кежигүннериниң санын өстүрериниң талазы-биле чамдык санал-оналдарны киригеннер.

Алберт ХОМУШКУ,
Тывада регионалдыг салбырның төлээзи.

Авторнуң тырттырган чуруу.

ИЖИН КАРА ЧОККА ЧУГААЛАШКАННАР

Тыва — Кыдат кады ажылдажылга

Моол девискээринде автооруктуң байдалы

ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Александр Брокерт баштаан тыва делегация Кыдаттың Синьцзян-Уйгур автономнуг районунуң (СУАР) найысылалы Урумчи хоорайга чылдың эртип турар 14-кү делегей чергелиг садыг-экономиктиг ярмаркага бо чылдың сентябрь айның баштайгы хонуктарында киришкеш келген. Тыва аңаа Сибирь федералдыг округтуң таныштырылгасын идепкейлиг киржи, бодунуң инвестиция салып болгу дег элээн төлевилелдерин бараалгаткан. Ооң түңнелинде ТР-ниң Чазаа Кыдат-биле социал-экономиктиг харылзааны улам быжыглаарының талазы-биле кылып чорудар ажылдар планын тускай доктаал кылдыр хүлээп алган. Планның чамдык чүүлдери бо хүннерде боттанып эгелзэн. Оларның чамдызының дугайында чугааны ТР-ниң Даштыкы экономиктиг харылзаа, инновациялыг болгаш инвестициялыг ажил-чорудулга боттандыраарының талазы-биле агентилелинде килдис начальниги Михаил Чыргал-биле бөгүн кылыр-дыр бис.

— Михаил Маадыр-оолович, Кыдатта СУАР-ның Чазаа-биле база Алтай округтуң чагыргазы-биле чарар дугуржулгалар төлевилелдерин ажылдап белеткээр делегациялар солчулганын организаастаарының чугаалажышкынын чорударын агентилелге дааскан. Бо талазы-биле кылдынган ажил бар бе?

— Баштайгы ажылдар чоруп эгелзэн. Октябрь айның эгезинде СУАР-ның Чазаанче чалалгаларны чоруткан бис. Кыдаттың ола районунда Алтай округтан делегацияны чалаарывыска, бо чылдың ноябрь айда келириниң дугайында баштайгы чөпшээрелди берген. Аалчылар-биле чурттуң бир төп телеканалындан ийи журналист келирин дыңнаттылар. Кыдат телекөрүкчүлери Тыва-биле таныштырар сорулгалыг улус-тур, Пекинден тускай чорудуп турарын бодаарга, оларда сонургал бар-дыр.

— ТР-ниң Чазааның даалгазы-биле октябрь айның эгезинде бир ажылчын бөлүк Моолдуң Убса-Нур болгаш Копту аймактарын таварааш, Кыдатче автооруктуң байдалын көрүп чораан. Силер ол бөлүкче база кирип турган силер. Кандыг түңнелге келдиңер?

— Бо айтырыгга харыылаар бетинде, мындыг бир чүүлду чугаалап каайн. Моолдуң экономиктиг хөгжүлдези чүгле көдээ ажил-агый, үлетпүр болгаш туризмден хамааржыр эвес, а эки оруктардан база кончуг хамааржыр деп чүвени ол чурттуң удуртулгазы угаап турар, ынчангаш Россия биле Кыдаттың аразында чыдар күрүнезиниң географтыг туружун ажыглап, “1000 чылдың оруу” деп улуг төлевилелди амыдыралга боттандырып эгелзэн. Чурттуң девискээрин доора кежир элээн каш аймактарны таварып, барыын Кыдаттан чөөн Кыдатче кирер автоорук тудуун Азияның хөгжүлдө банкызы акшаландырып турар. Бо улуг төлевилелдин боттандырышкынынга чүгле моол эвес, а өске күрүнелерниң

орукчулары база киржи болур. Силерниң үстүндө чугаалааныңар ажылчын бөлүктүң чоруунуң бир сорулгазы ол турган — моол девискээрге автоорук тудуунга болгаш септелгезинге Тываның орук черлериниң киржилгезиниң аргазын көөрү. Бо хүннерде бистиң республиканың орукчуларының киржилгези чокта ол төлевилел боттанып турар.

— Бистиң орук-тудуг черлеринге Моолга ажил тыпты бээриниң аргазы бар-дыр бе, ынчаш?

— Моол тала тываларның аңаа киржилгезиниң аргазын көрүп турар. Ынчалза-даа аңаа ажил участогун чүгле тендер садыглажышкынын таварышты ойнап ап болур дээрзин олар биске сагындырып турдулар. Бо талазы-биле ажылды Тываның Орук агентилели уламчылаар боор. Оларның төлээзи Сергей Спиорпас база ажылчын бөлүк-биле чораан чүве.

— ТР-ниң Орук агентилелиниң ажылдакчызы Моол девискээринде оруктарны көргөш, ылаңгыя орук тудуунга киржи болур участоктарга хамаарыштыр кандыг үнелел бээр-дир?

— Бисте ышкаш орук-тудуг материалдарын аңгы-аңгы ырак черлерден сөөртпес, тус черлерниң чайгаар чыдар материалдарын орук тудуунга ажыглап болур, ооң түңнелинде ажылдың бот-үнезин чиигедип болур-дур деп чугаалап чорду.

— «1000 чылдың оруунуң» тудуунга моолдардан аңгыда, кыдаттар база киржи турар деп дыңнаан мен.

— Ийе, кыдаттарның ында киржилгези улуг. Олар Россияның Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк девискээрлеринче чаа Торгу оруунуң бир адыры ылап-ла Моолду таварып эртерин билип турарлар. Маңаа бистиң республиканың удуртукчулары Торгу оруунуң бир угланышкыны Тываны таварып эртерин чедип алырын кызып турары база аңаа эвес. Чижээлээрге, амгы төлевилел-биле

Россия-биле харылзажылганың автооруун Даг-Алтай таварып эртерин кыдат-моол талалар чижеглей көргөн. Ынчалза-даа автоорукту олче углай тударда, ылап-ла ийи улуг арт-сынны ажыр, бир камгалалдыг девискээрни таварышты тудар апаар, ол канчаар-даа аажок улуг саң-хөө чарыгдалдарын болгаш бергелерни оларның мурнунга тургузуп турар.

— Орукту Тываже углай тударын чедип алыры — амыр эвес сорулга-дыр.

— Бистиң Чазаавыс Торгу оруун Тываны таварышты эртер кылдыр тудар болза, бирээде, Моол девискээринге орук тудуу колдуу ордулаш черге чоруттунар болгаш, ооң бот-үнези чүгээр чиик болурун сагындырып турар. Ийде, чоокку он чылда демир-орук Кызылга чедип келирин чугаалап тургаш, ооң-биле Тывадан, Чөөн Сибирь девискээринден хүмүрдашты, үлетпүр ыяжын Кыдатче сөөртүрүнүң аргазы тыпты бээрин бадыткап турар. Ооң кадында Хандагайты — Чадаана — Ак-Довурак — Абаза автоорукту база федералдыг даңзыже киирер дээш ажил чоруп турарын билер мен. Абазада демир-орук бар, ону таварааш, Ортаа Азия республикаларынче орукту уламчылап болур.

— Бисти бөгүн бир сонургадап турар чүве — келир үеде чурттар аразының кады ажылдажылганының, аргыжылганының оруу — Хандагайты — Улангом — Копту — Урумчи чазагыг автоорук ышкажыл. Ында амгы байдалды кандыг деп көрдүңер?

— Кыдаттар Хандагайты — Улангом — Копту — Такишкен автооруктуң моол талада Хандагайты — Улангом участогун, ол дээрге 120 км чер-дир, чазагыг кылдыр тудуп доозуп турарлар. Кыдаттың Такишкенден Булган сумуга чедир 65 км-ни база асфальтылааннар. Оларның аразында Ярант хыналда-эрттирилге пунктузу бар. Ам айтырыг Булган — Копту (385 км) болгаш Копту — Улангом (240 км) оруктарының участоктарының чаа тудугларының дугайында чоруп турар. Аймактар аразының баштай адаанывыс участогу бир кыдыында бедик дагыг хем уну-биле чоруур болгаш арай багай чорду. Копту — Улангом оруу колдуу хову черде болгаш чүгээр-дир. Чурттар аразында аргыжылга оруу оон-даа эки турары күзенчиг. Ынчангаш бо оруктарның чаартылгазы чоруп турары ол.

— Үш күрүнениң аразында бүгү талалыг харылзаага чазагыг бо автоорук улуг рольду ойнаары билдине берди. Ону таварышты Кызыл — Урумчи аразында

аргыжар автомашиналарның саны көвүдээр, садыг-саарылда өзөр боор.

— Бистиң тала ынчангаш “Хандагайты” хыналда-эрттирилге пунктузун хөй талалыг эргебайдалдыг кылыр дээш ажылдап турары ол. Ону РФ-тиң Күрүне Думазының болгаш Моолдуң Улус Хуралының депутаттары чоокта чаа Кызылга эрткен ужуражылгазынга база чугаалашканын билер бис. Бо айтырыг талазы-биле ажылды уламчылаарын ТР-ниң Чазааның “КУР-да СУАР-ның Урумчи хоорайже Тыва Республиканың делегациязының чоруунуң түңнелдериниң дугайында” доктаалында айтыпкан. “Хандагайты” хыналда-эрттирилге пунктузу-биле кылып чорудар ажылдар хемчеглери планче кирген.

— Четкен аймактарыңарның чагырга черлеринге ажылдап турдуңар бе?

— Ийе, Убса-Нур болгаш Копту аймактарның чагырга черлеринге бо-ла ажылдарга хамаарыштыр баштайгы чугааларны чоруткан бис. Оларның чамдыгы

зының түңнелдерин маңаа чугааладым. Коптуң удуртулгазы аймактың 16 көдээ эмчижи Кызылдың эмнелгелеринге билин бедидер дугуржулганы чыл төнчүзүңге чедир боттандыраар сорулгалыын Кадык камгалал яамызынга дамчыдарын диледи.

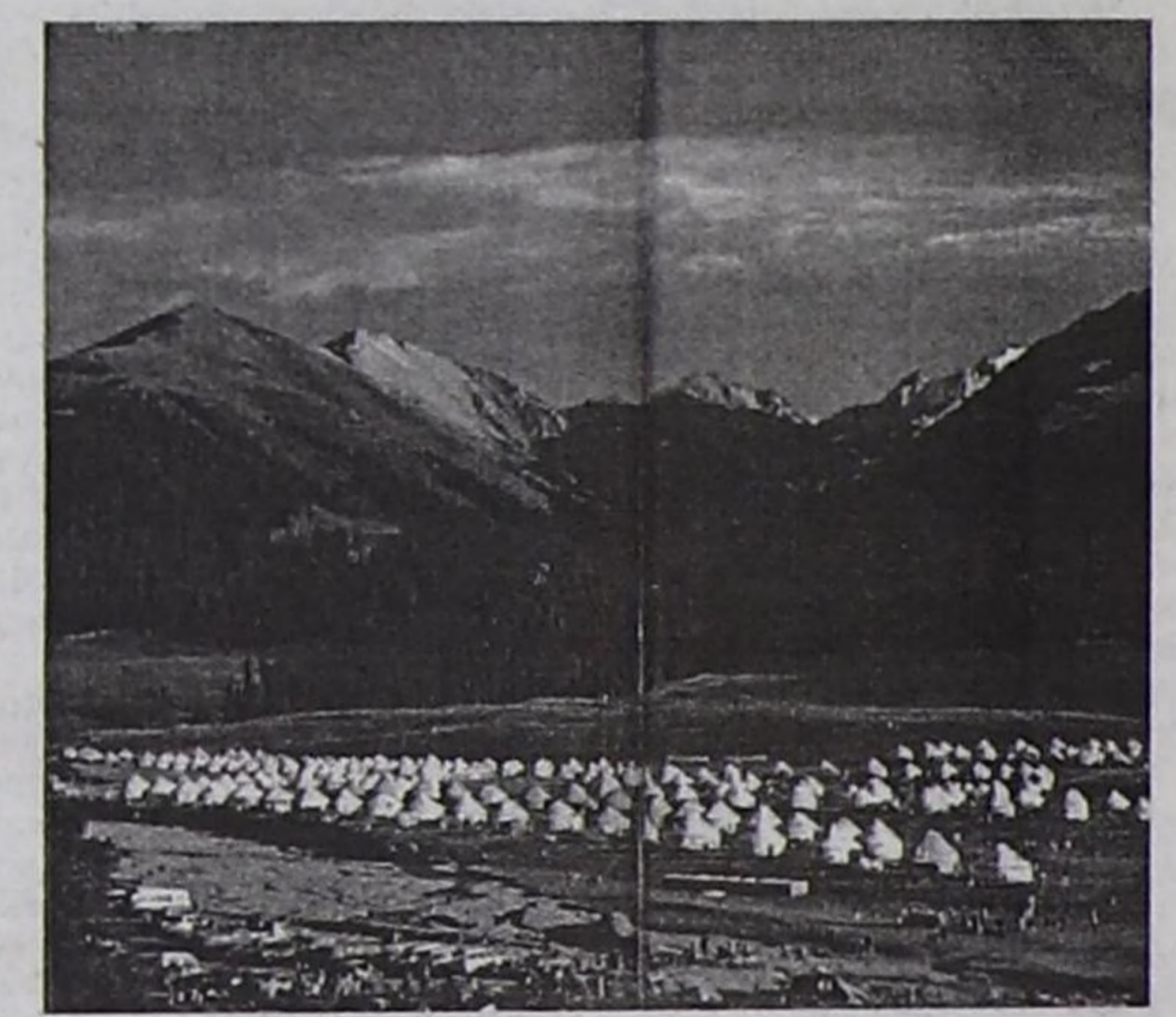
— Моолда төрөл тыва улузувуска ужураштыңар бе?

— Ынчанмайн канчаар, Копту аймакта Буянт сумуда тываларга республиканың чогаалчыларының уран-чечен номнарын болгаш өөредилге номнарын дамчыдып бергеш келдивис. Олар улуг Тываның бүдүрүлгө черлери-биле кады ажылдаарынга сонургалдыын чугааладылар. Буянт сумунуң чагырыкчызы Тыва социал педагогту келир чылын чорудуп бээрин өөредилге яамызындан дилеп турар чорду. Бүгү чүүлдер-биле хандыраарын аазадылар. Ооң ыңай тыва оолдарны Кызылдың ПТУ-ларынга өөредирин база диледи. Ол бүгүнү яамыга дамчыдар бис.

Юрий КӨК-ООЛ.

P.S. Тургустунганындан бээр бо хонуктарда 50 чыл оюн демдегелеп эрттирген Синьцзян-Уйгур автономнуг районда 19 миллион 339 муң кижичурттап турар. Бурун шагда ол девискээрни “Сиюй” (Кыдаттың барыын кызыггаары) деп адап турган. Найысылалы — Урумчи хоорай. Чурттакчыларының 45 хуузу уйгурлар, 39 хуузу ханьнар (кыдаттар). Автономнуг районда казактар, хуэйлер, моолдар, кыргыстар, таджиктер база чурттап турар. Оларның аразында каш санныг мончактар (тывалар) бар. Районнуң биче буурай чоннарынга 4 уруг чедир өстүрерин чөпшээрзэн.

Синьцзян — көдээ ажил-агыйлыг район. Ону кат-чимистер болгаш хөвөң чуртту деп база адаар. Нефтиниң курлавыры 20,86 млрд. тонна, бойдус газының 10 трлн. куб метр, хөмүрдаштыы 2,19 трлн. тонна. Кыдаттың барыын девискээрлериниң хөгжүлдезиниң дугайында ниити киргине программаны хүлээп алдынган соонда, СУАР-ның үлетпүр бидирлгези кончуг дүрген хөгжүп турар. 2004 чылда Синьцзянның иштики регион продукциязы 11 хуу өздүлделиг болган. Кыдат тудугчулар 38-40 каът бажыңны бир чыл иштинде тударлар. Түңнелинде он чыл бурунгаар көдээ хоорай турган Урумчи бөгүн кончуг сайзыраңгай амгы чениң чараш хоорайы кылдыр “хуула” берген.

Шеригден чагаалар

Экии, эргим, хүндүлүг редакция! Силерже Хабаровскиде шериг эрттирип турар солдат бижи олурарым бо. Шеривисти шупту эки эрттирип тур

бис. Удавас 5 кижичанып чоруптар, 4 кижичи артар бис. Мен шериг чоруунуң мурнунда ТКУ-нуң филология факультетинге өөренип турдум. Ынчангаш факульте-

димниң деканы Алевтина Сүгдүрова Шаалыга болгаш тыва дыл кафедрасының башкыларынга чаа өөредилге чылын таварыштыр изиг байыр чедирбишаан, аас-ке-

жик, кадыкшылды болгаш дыңнангыр студентилерлиг болурун сеткилимниң ханызындан күзеп олур мен. Минчээ Вадим. Хабаровск.

Хүндүлүг чаңгыс чер-чуртуларымга чалбырааштыг изиг байыр! Рязань хоорайның агаар-десант шериглериниң 41450 дугаар шериг кезээнде ада-чурт камгалаар хүлээлгезин күцседип турар оолдар, чаа үнген

өөредилге чылы-биле сургуулдарга болгаш школачыларга байыр чедирбишаан, оларга эки өөренирин, сагыла-чурумнуг болурун күздөдивис. Оолак ОНДАР. Рязань.

ТР-нің Прокуратуразында

ООРЛАШКЫН, ҮПТЭЭШКИН,
ДЭЭРБЕДЭЭШКИН

Республиканың эрге-хоойлу камгалаар органнарының удуртукчуларының чоокта чаа болган координация чөвүлел хуралына Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының чазый алыксак-чиксек болгаш күш-биле дээрбедеп, үптээр кем-херек үүлгедишкиннерин ажыдар база истээр, оларны болдурбас дээш чорудуп турар ажылының дугайында аңаа чугаа болган. Тыва Республиканың прокурору В.И. Кизикин хуралды ажиткан. ТР-нің Иштики херектер яамызының сайдының хүлээлгезин күүседип турар А.М. Корнеев бо талазы-биле илеткелди кылган. ТР-нің Прокуратуразының килдис начальниги Е.М. Николайчук эдеринчи илеткелди кылган.

Хуралдың ажылына республиканың иштики херектер сайдының оралакчылары В.В. Гизатуллин, В.Э. Байкара, Кызылдың иштики херектер эргелелинің начальниги В.Т. Монгуш, кожууннарның прокурорлары, иштики херектер килдистериниң начальнигтери киришкен.

Илеткелге айыткан сан-чурагайлар өөрүнчүг эвес болган. Бо чылдың эрткен сес айларында бүрүткеттинген эт-хөреңги оорлаарына хамааржыр кем-херек үүлгедишкиннери 4,4 хууга улгаткан. Үптээшкиннер эрткен чылдың бо үезинден 117 санга өскөн. Дээрбедеэшкиннер 135-тен 169 чедир көвүдээн. Шагдаа ажилдакчылары анаа олурбааны билдингир. Олар «Квартира», «Автомобиль», «Бөрт», «Чадагерге», «Чуртталга сектору» болгаш өске-даа дүрген профилактиктиг хемчеглерни чоруткан. Бо кылып чоруткан ажилдар эт-хөреңги оорлаар кем-херек үүлгедишкиннин ажыдарын 22 хуудан 23 хуу чедир өстүргөн. Бо дээрге хензиг көргүзүг-дүр. Мону көрүңерем: бүрүткеттинген чүс эт-хөреңги оорлаар кем-херек үүлгедишкиннинге онааштыр алырга, ооң 76-зы ажыттынмаан-дыр.

А.М. Корнеев шагдаа ажилдакчыларының тодаргай ажылын көргүскен чамдык чижектерни чугаалаан. Апрель 18-те 14 шак үезинде Ленин кудумчузунда ТР-нің Национал банкызының чанынга билдинмес кижилер башкыларның шалыңы — 3633039 рубльди ап чоран Тес-Хем кожууннуң өөредилге килдизиниң кассириниң сумказын ажыы-биле былаап алгаш чоруй барган дугайында дыңнадыг Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелинің дежурный кезезинге келген. Ийи хун дургузунда дүрген истелге хемчеглерин алган соонда, каразытырып турар республиканың беш хамаатызын туткан, олардан 2546300 рубльди хавырган. Амгы үеде истелге чоруп турар.

Бо чылдың май 13-те 61 шээр малды оорлаан херекти чедишкинниг истеп илереткеш, бир ай хуусаада судче дамчыткан. Шак ыңдыг эки чижектерни эвээш эвести кирип болур. Алексей Михайлович илеткелдин бот-шүгүмчүлекчи езу-биле кылып, четпестерге доктааган. Үптээшкин, дээрбедеэшкин кем-херектериниң ажыдышыкының деңгели куду болуп артканын ажыы-биле ол билинген. Истелге органнары 389 үптээшкин кем-херектериниң 260-ын соксаткан. 164 үптээшкин кем-херектериниң 92-зи ажыттынмаан. Истелгениң шынарының багайын, ооң хуусаазын хажыдып турарын ИХЯ-ның удуртулгазы ки-чезинге алган. ТР-нің ИХЯ-зының чанында Истелге эргелелинің 38 ажилдакчызының ажылын дыңнаан, оларның иштинден багай ажилдаан дээш үш кижини ажылындан үндүргөн, бир кижиниң эрге-дужаалын кудулаткан.

Кудумчуларга үүлгеткен үптээшкиннерни болгаш өске-даа кем-херек үүлгедишкиннерин илередиң тывары кудумчуларда чырыктын, телефон-автоматтарның чогу — багай салдарны чедирип турар. Бир эвес кудумчулар чырыктыг, телефоннуң турган болза, үптөкчилерни дүрген илередиң тывар, тудуп алыр аргалыг турган.

Эдеринчи илеткелге шүгүмчүлел кончуг чидиг болган. Юстицияның чөвүлекчизи Е.М. Николайчук эт-хөреңги оорлаар кем-херек үүлгедишкиннин айтыры мурнуку хевээр Тывада эң-не чидиг болуп артканын демдеглээн. Бо чылдың эрткен сес айларында республикага 6797 кем-херек үүлгедишкени бүрүткеттинген, ооң иштинден 3277-зи алыксак-чиксек болгаш күш-биле дээрбедеэр, үптээр кем-херек үүлгедишкени болган азы ниити санның 48,2 хуузу болуп турар. Бо үениң дургузунда оорлаашкынның, үптээшкинниң, дээрбедеэшкинниң чедирген материалдыг когаралы 8 миллион 576 муң 782 рубль болган, эрткен чылын ол көргүзүг 4 млн. 900 муң ажыг турган.

Эң-не нептерезгей кем-херек үүлгедишкенинин хевирин — чажыды-биле өскөнүң хөреңгизин оорлаары. Оорлаашкын — бүрүткеттинген кем-херек үүлгедишкенинин хөй нуруузу болуп турар. Бир эвес эрткен чылын ол 2158 турган болза, бо чылын 2258 четкен, өзүлдө 5,5 хуу. Бүрүткеттинген эң-не хөй оорлаашкын болган черлерге Кызыл хоорай (832), Чөөн-Хемчик (177), Таңды (204), Кызыл (132), Би-Хем (113), Каа-Хем (107) кожууннар хамааржыр. Үптээшкин талазы-биле Кызыл хоорай (281), Чөөн-Хемчик (25), Барыын-Хемчик (23) кожууннар мурнап турар. Хөй дээрбедеэшкин болган черлер: Кызыл хоорай (72), Чөөн-Хемчик (16), Барыын-Хемчик (16) кожууннар болур.

Оор херекти истээр, ажыдар талазы-биле көргүзүг Чөөн-Хемчик кожуунунда эң-не куду, чүгле 9,2 хуу. Бо көргүзүг Тес-Хемде эки, оор херекти ажыдары 42,2 хуу четкен. Үптээшкин кем-херезин ажыдары Бай-Тайга кожуунда чүгле 12,5 хуу, дээрбедеэшкин үүлгедишкенин ажыдары Чөөн-Хемчик кожуунда чүгле 17,6 хуу болуп, бо талазы-биле ажилды кудуку деңгелде чорудуп турар.

Бо сан-чурагайлардан алгаш көөрге, бүрүткеттинген кем-херектерни ажыдарының саны шоолуг өспөй турар деп, Евгений Михайлович илеткелдинге айыткан. Моон алгаш көөрге, чугаалажып турар айтырыг талазы-биле бай-

дал мурнукузундан шоолуг экижи-вээн. Хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның кем-херек үүлгедишкиннеринге удур чорудуп турар хемчеглери байдалды өскертпейн турар. Тывада эң-не нептерезин кем-херек үүлгедишкени — мал оору болур. Бо чылдың эрткен айларында 536 мал оорлааны бүрүткеттинген, эрткен чылдың ол үезинден көвүдээн.

Тывада мобильдиг телефон харылзаазын ажыглаары көвүдээни-биле мобильдиг телефоннарны оорлаар таварылгалар көвүдээн. Бир эвес сөөлгү чылдарда республикага мобильдиг телефон оорлаарының ийи-чаңгыс таварылгалары турган болза, бо чылын 137 ыңдыг кем-херек үүлгедишкени болган. Күштү ажыглап тургаш, ыңдыг 57 кем-херекти үүлгеткен. Мооң ужурундан иштики херектер органнары соталыг харылзааның операторлары-биле бир демниг ажилдаары чугула болу берген. Соталыг телефон оорлаарын илередирде, техниктиг аргаларны ажыглаары ажыктыг.

Эт-хөреңги оорлаар кем-херек үүлгедишкенинин кол чылдагааннары болза, чурттакчы чоннун амьдыралының деңгелин күдүлааны, хамаатыларның мезүшынаның буурааны, экономиктиг бергедээшкенин, наркоманияның, арагалаашкынның, кижилерниң чер кезип тояп чоруунуң нептерээни болуп турар.

Координация чөвүлел хуралын бүгү кожууннарның болгаш Кызыл хоорайның прокурорлары-биле кады эрге-хоойлу камгалаар органнарның эт-хөреңги оорлаар кем-херек үүлгедишкенин истеп тывар талазы-биле ажил-чорудулганы бир демниг чорудар, таарыштырар сорулгалыг чыылдырган. Ынчалза-даа маңаа чугаа колдуунда мал оорунуң айтырылларының дугайында болган.

Эт-хөреңги оорлаар кем-херек үүлгедишкенинин дугайында хамаатыларның кириген хомудалдарын болгаш билдиришкенин шитпирлээр талазы-биле иштики херектер органнары четпес ажилдап турарын Е.М. Николайчук демдеглээн. 2005 чылдың январь 30-де Таңды кожууннуң Балгазын суурнуң чурттакчызындан мал оорлаан дугайында билдиришкенин кирген. Изиг изи-биле чорааш, мал соккан черин тодараткан, кем-херек үүлгедишкенин дериг-херекселдерин хавырган. Кем-херек үүлгеткенин бүгү тодаргай факт-барымдаалары бар турдала, Таңды кожууннуң иштики херектер килдизиниң истекчизи Е.В. Соян үндезин чок черге билдиришкенин көөрүнүң хуусаазын он хонук чедир узаткан. Кеземче херезин чүгле 2005 чылдың февраль 10-да оттурган. Прокурар хыналдазының түңгелдинде, истекчини чурум талазы-биле хемчезин алган.

Хамаатыларны кем-херек үүлгедишкенин кыжаныышкынындан азы кылган херезинден камгалаарының талазы-биле шагдаа ажилдакчылары сагыш човангыр, дээштиг хемчеглерни албайн, харын кеземче херезин оттурарындан ойталаар чылдагааннарны дилеп тывар таварылгалар бар болу берген. Мооң ужурундан дыка хөй кем-херек үүлгедишкенин чажырттынып чыдып каар, кеземче херезин оттурбайн турар. Прокурорларның доктаалы-биле кем-херек оттурарындан чылдагаан чокка ойталаан херекти солааны, кем-

херекти оттурганы бо чылын 56-дан 69 чедир өскөн. Мындыг четпес таварылга Кызыл хоорайга 29, Таңдыга —17, Тоюуга—5, Барыын-Хемчикке—4 болган.

Борта мындыг чижекти кирип болур. Хамааты З.С. Шагаалаң, 2005 чылдың апрель 13-те, Ак-Довурак хоорайның Заводская кудумчузунда бажынындан 38 муң рубль түңнүг идик-хеп аймаа оорлай берген дугайында билдиришкени кириген. Ак-Довурак хоорайның иштики херектер килдизиниң истекчизи А.М.Сүүроол бо херекте кем-херек үүлгедишкенин составы чок дээш кем-херек оттурарындан ойталаан доктаалды үндүргөн. Кожууннуң прокурору хоойлу езуугаар эвес үндезин чок черге доктаалды үндүргени дээш, апрель 29-та истекчини доктаалын солааш, кеземче херезин оттурган. Шын эвес ажил-чорудулгазы дээш истекчини ажылындан хостаан.

Кем-херек үүлгедишкенин чажырып турарын илередир дээш кожууннарның прокурорлары сөөлгү үеде хыналдаларны шыңгыраткан, ону илереткен дугайында 68 бижик-айтышыкыны иштики херектер органнарыне кириген. 33 шагдаа ажилдакчызынга чурум харысалгазын онааган. Кем-херек үүлгедишкенин чажырып турган б шагдаа ажилдакчызының кеземче херектерин прокурорлар судче кириген.

Кожууннарның иштики херектер килдистериниң истекчилери болгаш оперативтиг ажилдакчылары болган оор херезин дүрген илередир истелгени чорудар, кеземче херезин ооң эге чадазында изии-биле оттурар хемчеглерни четпес чорудуп турарын хуралга чугаалашкан. Ажилды практиказындан алгаш көөрге, кем-херек үүлгедишкенин изии-биле истээш, буруулуг кижилерни дүрген илередиң турар. Ындыг турбуже, шагдаалар болгаш истекчилер езуулуг дээштиг хемчеглерни албайн келген. Чөөн-Хемчик кожууннуң иштики херектер килдизинде үш кеземче херезин истелге кылыры-биле чыдар. Кем-херек үүлгеткен кижилер билдингир, ол хирезинде оларның турар черин тодарайды, тудуп алыр ажилды чорутпайн турар. Республиканың Прокуратуразы кожууннуң прокурорунга бо херектерни хынап көөр айтышыкыны берген. Өске чижек. Ийи аътты оорлаан дугайында Мөңгүн-Тайга кожууннуң иштики херектер килдизиниң истекчизи Ч.П. Сандыйның оттурган кеземче херезинде чүгле херекти оттурганының дугайында, оперативтиг дежурныйның рапорту, когараан кижиниң билдиришкени, болушкун болган черни көргенин протоколу болгаш херекти соксатканының дугайында документилер бар болган.

Истелгени чорударын чажыраар сорулга-биле кеземче херезин соксадыр шитпирлерни хоойлу езуугаар эвес хүлээп ап турарының дыка хөй факт-барымдаалары милиция ажилдакчыларында бар. Бо чылдың сес айларында истекчилер оор талазы-биле 1666 херекти янзы-бүрү чылдагааннарга сылдаглап алгаш, соксаткан. Эрткен чылын ол 1641 турган.

Иштики херектер килдистериниң истелге кезектериниң начальнигтери истелге херектериниң кайы хире чоруп турарын кошкак хынап турар. Истелге херектери кандыг-даа шимчээшкени чок дыка үр үелериниң иштинде чыдар. Прокурор хыналдала-

рындан алгаш көөрге, чүгле Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелин истелге килдизи 18 кеземче херезин истээр соксадыр дугайында хоойлу дүүшпес доктаалдарны хүлээп алган.

Иштики херектер органнары истелгени чорударда бажыңбалгатты үжеп, хынап көөр хоойлууда айыткан аргаларны шоолуг ажыглавайн турар. Бо эрткен үеде прокурорлар бажыңнарны үжеп көөр чүгле 45 чөл-шээржилгени берген. Херек кырында бо чылдың эрткен айларында үш муң ажыг эт-хөреңги оорлаар кем-херек үүлгедишкени-нери болган болгай.

Кожууннарның прокурорлары иштики херектер органнарының үстүнде айыткан кем-херек үүлгедишкени-биле демиселин талазы-биле ажил-чорудулгазын башкаар хемчеглерни чогууру-биле албайн турарын хуралга демдеглээн. Оттурган кем-херектерни хоойлу езуугаар эвес соксадып турарын хынаарын кошкак чорудуп турар. Бо чылдың эрткен айларында прокурорлар чүгле 160 хоойлу езуугаар эвес соксаткан херекти солаан.

Тыва Республиканың Чазааның малды имнеп, демдектээр дугайында доктаалды күүсетпейн турары, ооң ужурундан оор алган малдарны дилеп, тывары бергедеп турарының, малды оорлап соп алырга, аңаа мал эмчилери меге шынзылганы бижип бээриниң дугайында чугаа база болган. Малчынарны соталыг телефоннар-биле хандыраарын чугулага көргөн, олар оорлар дугайында медээлерни дүрген дыңнадыр аргалыг болу бээрлер. Иштики херектер килдистерин транспорт, артык кезектер, кыварчаар материалдар-биле четпес хандырттынып турарын хуралга чугаалаан. Тываның тос кожуунда транспорт чок болуп турар.

Тыва Республиканың прокурору В.И. Кизикин чөвүлел хуралдың түңгелдин үндүргөн. Шагдаа ажилдакчызы, прокурор бүрүзү бодунуң албан-хүлээлгезин ак сеткилдиг, харысалгалыг күүседир ыдыктыг хүлээлгелин ол онзалап демдеглээн. Чамдык кожууннарда милиция, ооң ажилдакчылары чүңү кылып турары чонга билдингир. Кожуун бүрүзүнүн төвү Москва хоорай ышкаш улуг эвес болгай. Кожаларындан чүңү-даа чажырып шыдавас сен. Кым мал оорлап, шынары багай арага садып турарын шупту билер. Шак ыңдыг кижилерни милиция чажырып, кеземче херезин оттурарындан ойталап келген. Ооң-биле демиселди моон сонгаар күштелдирер. Алтай крайдан мал оорлаарына киришкен Мөңгүн-Тайганың шагдаазын хоругдаан. Удавас база бир мал оорлаарына киришкен погоннуң кижини хоругдаар. Мал оорларындан чон когарар, амьдыралы дорайтап турар. Сөстен тодаргай ажил-херекче шилчири үе келген деп, Виктор Иванович чугаалаан.

Чыл төңчүзүңге чедир кожууннарның прокурорлары эт-хөреңги оорлаар кем-херек үүлгедишкенин байдальн экижидер дээш бүгү хемчеглерни ап ажилдаарын республика прокурору негээш, келир чылдың эгезинде кожууннарже бо ажилды хынаар бригадаларны чорударын дыңнаткан. Олар чыл дургузунда кем-херек үүлгедишкенин-биле прокурор база милиция кайы хире демисешкенин, чүңү кылганын хынаар. Ооң соонда прокуратура, милиция ажилдакчыларының бо албандуужалга ажилдап болурун азы болбазының дугайында тодаргай чугааны кылырын республика прокурору түңгелдинде айыткан.

Республиканың эрге-хоойлу камгалаар органнарның удуртукчуларының координация чөвүлел хуралы чугаалашкан айтырыг талазы-биле тодаргай хемчеглерни хүлээп алган.

Василий КРИВДИК.

Сарыг шажын

Хоорайның барыын чүгүндө Намгялд суурганы

Эрткен улуг-хүнде, октябрь 23-те, Кызыл хоорайның чоогунда, Улуг-Хемнің оң талазында «Кундустуг» аржаанында Намгялд (Тиилелге) суурганының ажыдышыкы болган.

Ол эртен хоорайның оң талазында «Кундустуг» аржаанынче пассажирлер сөөртүр автобустар чонну уурук-сууруктап чедирип турган. Күстүн каа аяс сөөлгү чылыг хонуктарының бирээзинде, дыштаныр хүнде ыдыктыг үле — суурганының ажыдышыкына киржири-биле келген улуг-биче чон чаа туттунган суурганын долгандыр кылаштажып, онзазын көрүп турган.

Хоорайның барыын талазында чаа туттунган суурганының ажыдышыкы суурган ажыдарының тускай езулал номунун номчулганы-биле эгелзэн. Кижиде амытан — дириг бойдустан төлү.

70 харлаан чылында туттунуп, ажыттынганы-биле онзагайын демдеглзэн. Тываның найысылалы Кызыл хоорайның дөрт чүгүнүң бирээзинде Намгялд (Тиилелге) суурганы камгалал кылдыр ажыттынган. Ол ыдыктыг суурган — Бурганның ораны болур үш эртинениң бирээзи деп бүзүр-зивиссе эки. Суурганының айыс-күжү амылыгларга доктаап-ла турар болзун! — деп чалбаргаш, суурганын тударынга үлүг-хуузу кириштиргенерге четтиргенин илереткен. ТР-нің Чазааның Даргазы Ш.Д. Ооржакка буянын үүлени деткээни дээш, организа-кчы бөлүккө, ооң удуртукчузу Д-С.Б. Яндакка, кол деткички

чүктө камгалал болур. Дараа-зында чөөн чүккө Нирвана суурганы хоорайдан ырак эвесте Кызыл кожуун девискээринге октябрь 24-те (дүүн) ажыттынын чарлаан. Дөрт дугаар суурган хоорайның соңу чүгүнге турарын чугаалаан. Ол ышкаш октябрь 23-те Барыын-Хемчик кожуунуң Дөң-Терезин суурга суурган ажыдышыкы болган, бо айның төнчүзүндө Эрзинге база суурган ажыдышыкы болурун дыннаткан.

Суурганын тударынга үлүү кириштирген чонга база лама-башкылар өөрүп четтириш-кинни илереткеш, тудуг ажылдарының удуртукчузу Алексей Ефремович Бедаревке ТР-нің Чазааның Даргазының Хүндүлел бижин тывыскан. А.Е. Бедарев боду сарыг шажынның чүдүкчүзү эвес бол, ажылынга ак сеткилди-биле бердинип, суурганын тудуу шынарлыг чоруттарынга болгаш кыска хуусада доостурунга улуг үлүг-хуузу кириштирген. Ооң удуртканы тудугу бөлүк шалыпкын ажылдаанының үнелинде чаа суурганын тудуу барык 1 ай дургузунда доозулган.

Намгялд суурганын тударынга орта мергежзэн тудугу 8 оол тудуп дооскан. Ол дээрге бөлүктүн бригадири Самед Хорлуу, Алдын-оол Севен, Кара-оол Карти, Айдын Дангыт, Артем Бар-Хоо, Херел Бар-Хоо, Орлан Хорлуу, Аяс Балдир олар-дыр. Оларга Тываның Камбы-ламазының эргелелинч мурнундан кадатарны болгаш өөрүп четтиришкенин бижин тывыскан.

Чырык өртемчейде бүгү чүве харылзаалыг, ынчангаш мерген угааныг болуп, делегейде бар бүгү дириг амылыгларга дуза кадып энерел сеткилдиг чурт-таары күзенчиг. А бир эвес дуза кадып шыдавас болзунза, оода оларга багай салдар чедирбес, сагыш-сеткил, угаан-биле безин багай чүүл бодавас деп, Будда башкының өөрединин кол утказы ында дээрзинин дугайында тайыл-бырны лама-башкылар кылган. Ынчалза-даа ном номчуп турар ол үеде чанымга дужааштыр турган ийи чүдүкчү кырган-ава судур номнарны тыва дылга номчуур турган болза, сарыг шажынның өөредин сонуургаар, ача бердинип, ону өөренир болгаш суртаалдаар аныктар оон-даа хөй болуру чугаажок дээрзин чугаалажы-дыр.

Тускай езулал ном доозулган соонда, Тываның Камбы-ламазы Джамбел Лодой баштаан лама-башкылар болгаш суурганын тударынга улуг үлүг-хуузу кирип, деткичилзэн кол деткичилеринч бирээзи «Ойна» алдын артелининч директору Анатолий Афанасьевич Неволин, суурганын тударының талазы-биле ажылчы бөлүктүн удуртукчузу Даваа-Самбуу Бээжинович Яндак, Кызыл хоорайның мэри Дмитрий Калчанович Донгак, ТР-нің культу-ра болгаш национал политика сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Зоя Байыровна Самдан баштаан хүндүлүг аалчылар суурганын ажыдарының езулал лентазын үзе кескен.

Суурган ажыдышыкының баштайгы сөзүн Тываның Камбы-ламазы Джамбел Лодой башкы алгаш, ол Далай-Лама башкының

«Ойна» артелине, суурганынч тудуг ажылын эгезинден төнчүзүнге чедир удурткан Алексей Ефремович Бедаревке, Манджуши сарыг шажын ниитилелине, хоорайның 2 дугаар школазының өөреникчилеринге, Кызылдын уран чүүл училищезининч сургуулдарына, респуб-

лика типографиязынга болгаш суурган тудуунга үлүү кириген өске-даа организацияларга, хууда чонга четтиргенин илереткен.

ТР-нің культура болгаш национал политика сайыдының хүлээлгезин күүседип турар З.Б. Самдан сөс ап чүве чугаалааш, ТР-нің Чазааның мурнундан байыр чедиргеш, хоорайның дөрт чүгүндө дөрт аржаанга 4 суурган бүгү дириг амылыгларны, кижилерни камгалаар, арыглаар сорулгалыг туттарынын демдеглзэн. Ол суурганнарны тудар талазы-биле ажылды организациялар бөлүктөр тургустунган. Эрткен күзүн хоорайның аэропорт баар орук чоогунда «Улуг Бойду» деп суурган ажыттынган. Бо Намгялд (Тиилелге) суурганы барыын

Суурганынч ажыттынганы-биле хоорайның мэри Дмитрий Донгак чонга байыр чедиргеш, деткичилзэн албан черлери, организациялар, хууда чонга өөрүп четтиришкенин илереткен.

Намгялд суурганынч тудуунга үлүг-хуузу кириштиргенерге Камбы-лама эргелели өөрүп четтиришкенин бижиктерин болгаш шаңналдарны тывыскан. Оларның бирээзи Манджуши ниитилели суурганынч ортузунда кол кезээнде шыгжаттынган үш муң саксада бурган хевирлерин кылып тургускан. Оларны кызыл дөй довурактан кылган.

Суурган сарыг шажынның номналында айытканы-биле цемент, тууйбу, суг дажы, кадыг

болгаш чымчак дилген ыяштар, лезин, дөй дээш, өске-даа тудуг материалдары-биле кылдынган. Ында бойдустан бүгү байлаа, эртинелерин шыгжаан.

Чырыткылыг Улуг угааныг Будданың демдээ болган ол кайгамчык тудуг чүдүкчү чонну сарыг шажын өөредининч ханы дазылдары-биле тудуштурар. Чонга ачы-буяны чедирер, оларны сагыш-сеткилин арыглаар, кара үлгедиглерден чайладыр дээш, оон-даа ыңай буянын четтирерининч дугайында тайыл-бырны лама-башкылар, суурганын тударынч организациястан ажылчы бөлүктүн удуртукчузу Д-С.Б. Яндак болгаш оон-даа өскелер чугаалап турган.

Байырлыг ажыдышыкыны республиканың уран чүүлүнүн анык-чалыгы болгаш алдарлыг артистерининч концерти улам каастап турган.

Бистиң корр.
ЧУРУКТАРДА: Кызыл хоорайның барыын талазында Намгялд суурганынч нити хевир; суурганынч ажыдышыкыны — Кызылдың мэри Д.К. Донгак, Тываның Камбы-ламазы Д.Лодой башкы, кол деткички — «Ойна» алдын артелининч директору А.А. Неволин, организаакчы бөлүктүн удуртукчузу Д-С.Б. Яндак болгаш өскелер; ажыдышыкыга аян туткан «Эдегей» ансамблининч чараш кызы; ТР-нің культу-ра болгаш национал политика сайыдының хүлээлгезин күүседип турар З.Б. Самдан суурганынч тудуг ажылының удуртукчузу А.Е. Бедаревке ТР-нің Чазааның Даргазының Хүндүлел бижин тыпып тур.

В.Балчий-оолдун тырттырган чуруктары.

ЧАЛАП ТУР БИС

Улуг-Хем кожуунуң Чо-дураа суурда интернатка ажылдап чораан башкыларны, ажылчыннарны, ачаа чурттап турган сургуулдарны интернаттың 45 чылдаанынче чалап тур бис.

Болур хүн: 2005 чылдың ноябрь 4-те 10 шакта.

Оргкомитет.

ӨӨРЕНИКЧИЛЕР

КИРИШКЕН

Өөреникчилернинч бот-башкарылгазының айтырынынч школаларда чогуур кичээгейни угландырып турар. Ол айтырыг талазы-биле октябрь 19, 20 хүннеринде республика чергелиг эрткен семинарга уруглар, оолдар школарын төлээлеп, бот-башкарылга талазы-биле кылып турар хемчеглерин көргүскенер. Семинарның ажылынга школа, училищелер директорларының оралакчылары, кижизидилге ажылының талазы-биле башкылар, школада бот-башкарылганың активчилери киришкен. Республиканың школарында өөреникчилернинч бот-башкарылгазы школазы, ооң ажыл-херээ дээш уругларның харысалгазын бедидип, кижизидилге ажылынга дээштиг салдарлыг бооп турар.

Бистиң корр.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ачавыс, кырган-ачавыс Иван Хөвенович ОЙДУПТУ сөөлгү орукче үдээринге кажы-далывысты улежип, моральдыг болгаш материалдыг деткимчени көргүскен Тыва Республиканың Чазаанга, Эрзин кожуунуң чагыргазына болгаш суму чагыргаларына, албан организацияларның удуртукчуларына болгаш хөй санныг акы-дуңма, ха-төрөл чонувуска четтиргенивисти ил-реттивис.

Уруглары.

Тыва Республиканың Культу-ра болгаш национал политика яамызы салым-чаянынч ыраажы, кайгамчык хөмөйжи, Тыва Республиканың алдарлыг артизи

Аяс Владимирович база өөнүң ишти **Алдынай Март-ооловна**

ДАНЗЫРЫННАРЫНЧ айыыл-халапка таварышкаш мөчээни-биле ханы кажы-далды дөргүл-төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге илередип тур.

Тыва Республиканың Культу-ра болгаш национал политика яамызы ажыл-агый эргелелининч үн оператору

Вячеслав Алдын-оолович

ОНДАРНЫЧ айыыл-халапка таварышкаш мөчээни-биле холбаштыр ханы кажы-далды ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге илерейлеп тур.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор **Артур ХЕРТЕК.**

РЕДАКЦИЈАНЫЧ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 1-19-87, тел: факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. **КИЛДИСТЕР:** ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпур килдистер — 1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7373. Чагыр 120.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729. Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринч талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткзэн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10001, 100011.

ТР-нің Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелининч типографиязынга парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айытынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыялаар.